

Публичноправните задължения на лицата- основания на онтологично ниво. Публичноправните задължения и човешката коекзистенция

Елина Маринова

Public obligations of individuals- grounds on ontological level. Public obligations and human coexistence: *The article aims to substantiate a non-individualist, communicative understanding of human relations and coexistence. Precondition for and base of this conception are both the binding reciprocities and the shared responsibility amongst individuals which are manifested in public obligations.*

Публичните задължения на лицата във формата на дан - отдаване на нещо в полза на общността (колективен труд, дарове, жертва) са стари колкото човечеството. В основата на всички култури стои идеята за дълга - задължението да споделяш, да отдаваш нещо, е в основата на самата социалност на човека; онзи, който отказва да споделя, остава извън общността и в този смисъл, извън човешкото. Като споделяне, по своя изначален смисъл, данът не представлява нито грабеж - насилствено присвояване, нито договор - претегляне на дадено и получавано по формулата "do, ut des".²⁰² Данът, приносът в обща полза, е междучовешки феномен, форма на солидарност, на взаимно обвързване между членовете на общността. Възможността да участваш в живота на общността, включително откъм полюса на задължението, означава, че си признат участник в нея (робът например е не участник, субект, а обект на въздействие; той няма както права, така и задължения).

Така човекът е изначално въвлечен в социалния свят, той по същност и съществуване е, както сочи Аристотел, „zoön politikon” и не може да избяга от това определение, каквито и други определения да са възможни за него. Интерсубективността е основа на социалното - "животът на хората е немислим без интерсубективности, както е невъобразим жизненият свят на човека без неговото смислово конституиране и конституиране, без смисловите измерения на човешките действия и взаимодействия...".²⁰³ Социалният ред, като единствено възможен начин за съществуване на обществото, също има интерсубективен характер. Редът, непосредствено или в крайна сметка, е отношение между човешки индивиди.

Социалният ред, независимо от характера му, е наиндивидуален, т.е. по природа публичен. Публичното е социално общото, типичното- то е там, където човек важи като един от другите. Неговата противоположност е частното, интимното, което по природата си е уникално, неповторимо. Това, по какъв начин се съотнасят публичната и частната сфера в отделните общества, има определящо значение за характера на социалните институции, включително и на общностните задължения. Последните по собствен начин отразяват формата на организация на обществения живот и как е поставен индивидът в него - доколко индивидуалното е погълнато или обратно- противопоставено на публичното.²⁰⁴ Както отбелязва Е. Петрова, може да разграничим два основни типа взаимодействие между публичната и частната сфера.

²⁰² Вж. И. Дичев, Културни превъпласания на дара в модерната епоха, хабилитационен труд, 2002г. - <http://www.scribd.com/doc/20960860/Dar-Disertatsia>

²⁰³ Фотев, Г. Граници на политиката, С., 2001, стр. 30

²⁰⁴ Така например човекът в кастовата или средновековната държава не е представлявал от само себе си обособена единица, а е винаги член на дадена група- кастова или съсловна, с която е свързан по най- тесен начин. Индивидуалната сфера е сякаш разтворена в публичната, а публичната е изтъкана от връзки на лична зависимост; така между двете не съществува ясно разграничение (вж. Г. Фотев, История на социологията том 1, С., 2002, с.202). В този смисъл за задължения от чисто публичен или частен характер, може да говорим с известна условност.

„При първия тип, водещ началото си от Аристотел, публичният и частният живот са в синкретично единство, при което автономната воля на отделния индивид е „погълната от обществената воля на държавата“, а последната е „разтворена в атомистичния свят на индивидите. При втория вид, идващ от Хобс, публичната и частната сфера са в противоречиво единство, проявяващо се в тенденция към субординарност на една от страните като следствие от разделянето на двете сфери, на обществения гражданин и индивида.“²⁰⁵ Докато при древните общества публичното и частно измерение на съществуване по скоро образуват единство, Новото време и модернизацията са съпътствани от разчленяване и автономизиране на отделните сфери. Независимо от това, по отношение на публичните задължения индивидът винаги участва в качеството си на „един“ от общността. Историята на политическото като преход от индивидуална към колективна свобода²⁰⁶ сменя перспективата на това участие - гражданинът на Новото време е свободен, автономен индивид, равен на другите, необвързан с предопределен социален статус, активен участник в колективната практика по изграждане на света (Х.Арент).

Съвременното схващане за свободата, правата и задълженията е дълбоко белязано от представата за свободния, независим индивид, стремящ се към все повече автономност от общността.²⁰⁷ Индивидуалната свобода се разбира като по начало застрашена от другите и цялата идеология на Модерните времена представлява търсене и обосноваване на пътища за нейната защита. Но много преди другите да са нарушители на собствената свобода, те са нейна предпоставка. Аудиторията, към която е адресиран настоящият текст, е предпоставка на нашата свобода на мнение и я осмисля. В тази светлина свободата е форма на проявление на зависимостта от другите. Ако свободата- преди свобода *от* другите, е свобода *чрез* другите, тогава „взаимност“ означава нещо много повече от съблюдаване на правилото „не вреди другиму“. Взаимността е „изплетена“ от обвързаности. Да живеем в общество означава да живеем така, че да влияем *взаимно* на действията си.²⁰⁸ Ние по необходимост взаимно се превръщаме в инструменти на собствената си свобода. А ако някой очаква (изисква) изрично или фактически от другите да са инструменти на неговата свобода, той следва да приеме за естествено същото очакване на другите към него.²⁰⁹ Това е едно не-индивидуалистично, комуникативно разбиране на свободата, чиято предпоставка и основа са задължаващите взаимности.

Акцентирането върху взаимната зависимост и задължаващата взаимност на човешките взаимоотношения по никакъв начин не изключва свободата като висша ценност и благо. Горните разсъждения не отричат свободата, а показват *как* е възможна тя. Когато мислим над условията, при които свободата е възможна, неизбежно стигаме до въпроса за задълженията. И обратно, когато разсъждаваме над основанията на задълженията, стигаме до идеята за свободата. В тази перспектива правата и задълженията са не толкова противоположности, колкото две сфери на гарантиране на свободата. И правото, и задължението имат за своя последна причина свободата- едното е пряка нейна еманация, а другото- необходимо условие. В този смисъл *отговорността предхожда свободата*.²¹⁰

²⁰⁵ Вж. Е.Петрова, Моралната конверсия в политиката, сп. Философски алтернативи, 3/1996, стр.124

²⁰⁶ Заместването на монархията чрез демократичната държавна форма премахва предопределеното персонално разграничение между управляващи и управлявани.

²⁰⁷ На това виждане се противопоставят ред автори. Така например Фуко, Дерида, Бурдийо принадлежи към мисловния кръг, които считат конститутивната автономия на субекта за илюзорна

²⁰⁸ Вж. Д. Тафков, Философия на политиката, С., 1996, стр. 37 и М.Фуко, Генеология на модерността, 1992, стр.76-81

²⁰⁹ Götz, V., H. Hofmann, R.Wahl, J. Pietzcker, Grundpflichten als verfassungsrechtliche Dimension, Berlin, 1983, s.136

²¹⁰ Според Левинас причината за беда въпреки първоначално добрите намерения, е въздигането на свободата в ранга на най-висша ценност, но свободата наредена преди отговорността, социалността и справедливостта- вж. М. Димитрова, Социалността и справедливостта, С.,2009, с.163

Публичните задължения на лицата са на първо място израз на принципите за обвързаност и взаимност в социума. Те може да имат различни форми, в зависимост от съответния културно-исторически тип публичност, като под публичност разбираме форма на включване на индивида в общото. Хабермас описва съвременния вид публичност така: „Публични наричаме организации, които в противоположност на организациите на затворените общества са достъпни за всички“²¹¹. Така включването в сферата на публичното, дава общо качество на участниците, превръща ги в граждани с всички произтичащи от това права и в същото време *изравнява* ангажиментите им- всеки е оправомощен и същевременно задължен като част от цялото. Така осмислени публичните задължения са задължения на всички към всички, в публичното правоотношение отделният субект участва едновременно като правоимащ и като задължен.

Пренебрегването на разбирането за онтологичната взаимосвързаност на правата и задълженията в публичната сфера, до голяма степен се дължи и на модерното схващане за държавата като всевластен, поставен над (или дори противопоставен на) индивида и обществото субект, който заповядва едностранно. Същевременно съществуват и виждания, контрапункт на идеята за държавата като субект със самостоятелна идентичност, съзнание, воля или самостоятелна кауза²¹². Съгласно някои от тях държавата е просто метод на обществена организация - институционален процес, чрез който индивидите колективно правят избор и предприемат действия. Пример в тази насока е системната теория на Никлас Луман, чиято основна теза е- отделно от обществото държавата е празно понятие, защото по своя смисъл тя е просто една от функционалните системи на обществото. Според Луман модерната държава по своята чиста същност е функционална система за вземане на решения. При това тя не е единен орган на представителната власт, който едва ли не в лично качество установява и налага окончателни решения, а „обхваща огромен брой различни институции, взаимосвързани по сложен начин с други социални системи, и поради това не може да бъде локализирана географски в определено място или да бъде разглеждана като единен и стабилен процес за вземане на решения.“²¹³ Оттук „властта в политическата система е не лично или статично качество, тя не е качество, което може да бъде монополизирано от определена организация. Раздутото разбиране за държавата в действителност е заблуда, водеща началото си от първоначалното диференциране на политиката като автономна система през XVII и XVIII век. През този период..., държавата временно придобива огромно семантично значение като белег, придаващ различима форма на политическата система, която постепенно се разграничава от своя предмодерен личностен или исторически контекст и постепенно разгръща властта в ролята на позитивен и правно регулиран посредник. Политическата система, формирала се след революциите, използва понятието за модерна държава, за да преведе в една по-разбираема форма своята автономност, за да изобрази своите вътрешни закони, според които действа и разграничава нещата, за да изяви своята валидност.“²¹⁴. Все по-голямата структурна хетерогенност на държавата и процесите на глобализация- европейското и световно отваряне на културите, гражданското общество, правото, администрацията, политиката и пазарите, правят тази теория особено актуална. Лумановата теоретична реконструкция на по-

²¹¹ Ю.Хабермас, Структурни изменения на публичността, С.,1993 с. 90

²¹² Вж. В.Проданов, Дилемата методологически индивидуализъм- методологически холизъм, сп. Философски алтернативи,бр. 3-4, 2003, с.42. М.Тропер твърди, че конституционализмът отхвърля теорията за суверенитета като несъвместима с него и вредна идеология. Според него тезата, че във всяка държава трябва да има една суверенна власт, е на противоположния полюс на конституционализма, чиято сърцевина е, че трябва да се унищожи всякакъв суверенитет, че не бива да има никаква суверенна власт- Тропер, М. За една юридическа теория за държавата, С., 1998, с. 191

²¹³ Вж. К.Торнхил, М. Кинг, Никлас Луман за правото и политиката, С., 2008, с.93

²¹⁴ К.Торнхил, М. Кинг, Никлас Луман за правото и политиката, С., 2008,с.94

нятието държава е ценна с това, че вижда по нов начин взаимовръзките в обществото - политическата система е не-йерархична, съществуват множество властови центрове, чиито израз са различни позиции и институции (законодателна власт, лобита, правителство, протестни групи, държавни служители и т.н.), което предполага много по-широко включване на отделния индивид в сферата на публичното и политическото, преодолява патерналистичното разбиране на отношението гражданин-държава и дава възможност на преден план да се изведе принципа на споделената отговорност.²¹⁵

Отговорността като активно и постоянно участие в публичните дела стои в основата още на античното разбиране за свободата. Обратното, като че ли при модерното схващане се акцентира повече върху мирното ползване на личната независимост.²¹⁶ Естественоправните учения на Просвещението имат за изходна точка свободата на индивида, но свободата изисква не отричане, а подпомагане на политическата общност чрез морални и правни граждански задължения. Публичните задължения са правен израз на общата отговорност, следваща от участието на отделните лица в публичните дела.²¹⁷ Идеята за общите за всички граждани повинности е достижение на Новото време. Тя кореспондира на идеята за общите права и на унифицирането на правните отношения и правните качества като цяло. Качеството универсалност означава, че отделните лица са задължени да действат в определени ситуации, ако за същото са задължени и всички останали лица. Този постулат има важно значение и в етиката. Кант го поставя в основата на закона за чистия практически разум: „Постъпвай така, че максимата на твоята воля да може винаги да важи същевременно като принцип на едно всеобщо законодателство“. От друга страна, в демократичното общество като граждани всички са едновременно управляващи и управлявани и оттук, погледнато абстрактно, са едновременно длъжник и правоимащ по публичното задължение. Осмислени по този начин, публичните задължения са задължения на всички към всички, точно такива, каквото са правата и свободите- права на всички спрямо всички. Така модерният правен статус на гражданина по необходимост включва както права, така и задължения като жертва в полза на общността. Това е последицата от премахването на политическите и социалните отношения, установяващи привилегии и установяването на демократични управления - паралелно се издига както принципа за общите права и свободи на човека, така и идеята за споделената отговорност и общите публични задължения.²¹⁸

Понятията „споделена отговорност“ и „взаимни задължения“ са до голяма степен синонимни. В немската литература се изказват предложения, понятието публич-

²¹⁵ Както отбелязва Луман, анахроничното раздуване или надценяването на значението на държавата води до преувеличено разбиране за това, което е тя и какво трябва да прави, при което се създава впечатление, че обществото в целостта си е съсредоточено в държавата и че тя носи основната отговорност за него- К.Торнхил, М. Кинг, Никлас Луман за правото и политиката, С., 2008, с.94

²¹⁶ „Разграничението в смисъла на думата “свобода” е добре изследвано от френския либертарианец от деветнадесети век, Бенжамен Констан, в статия озаглавена, “Свободата на древните сравнена с тази на съвременните”. Констан отбелязва, че за древногръцките писатели идеята за свободата означава правото да участвуват в общественния живот, във вземането на решения за цялото общество. Така Атина е била свободно управление, защото всички граждани - тоест всички свободни, пълнолетни Атински мъже - са могли да отидат на агората и да участвуват в процеса на вземане на решения. Всъщност, Сократ е бил свободен, защото е можел да участва в колективното решение да бъде екзекутиран за своите еретични възгледи. Съвременният възглед за свободата обаче набляга на правото на индивидите да живеят както изберат, да говорят и да боготворят свободно, да притежават собственост, да се занимават с търговия, да бъдат защитени срещу произволен арест или задържане.“- Д.Боаз, Либертарианството: въведение, С., 2004, вж. също Д. Вълчев, Държавна власт и народен суверенитет, С., 1996, с.48

²¹⁷ Стоянов, П., Основни начала на финансовата наука, 1933, София, стр.183

²¹⁸ Пак там. За разлика от модерното общество, социалната структура на древните и средновековните общества е силно йерархична. Разделението между отделните съсловия се спазва строго- задълженията са не общи, а диференцирани според принадлежността към съответната обществената група.

ни задължения да се заменя с понятията отговорност или санкционирани очаквания. Тъй като отговорността е категория и на етиката, се счита, че тези термини са в по-голяма степен извор на положителна мотивация, докато елементът на заповедност, който обикновено владее в термина задължение, стеснява смисловото поле на категорията публични задължения.²¹⁹

При всички случаи разглеждането на публичноправните задължения единствено в аспекта им на принудителни разпореждания на държавата е твърде едностранно. Публичните задължения съдържат елемента на империйум и принуда, но не могат да се изчерпят с него. По своята първа същност те са израз на конститутиращата общността взаимност, след това стават основа на публичния ред и сигурност, чиято последна цел в съвременното общество е индивидуалната свобода. И правата и задълженията представляват отрицание на произвола. Задълженията са не просто препятствие за свободата, а необходима нейна предпоставка. Те ограничават, но едновременно с това и гарантират свободата, защото отделните свободи, неограничени, влизат в колизия помежду си и могат да се разрушат взаимно. Не напразно договорната теория търси основанието на правото в това, да се отсъпи част от собствената свобода в името на общото благо и личната свобода. „Legibus idcirco omnes servimus, ut libere possesum” (подчиняваме се на закона, за да сме свободни). В същото време свободата в общността (обратно на личната, субективна, вътрешно-морална свобода) не е някакво индивидуално, „само за себе си” притежавано благо, а е резултат от определена форма на комуникация с другите.²²⁰ Така, през призмата на човешката коекзистенция, свободата- преди свобода *от* другите, е свобода *чрез* другите. Този акцент поставят по нов начин въпроса за отговорността и общностните задължения на лицата, както се опитахме да покажем по-горе.

ЛИТЕРАТУРА

- [1.] Бауман, З., Общността – търсене на безопасност в несигурния свят, С., 2003
- [2.] Боаз, Д., Либертарианството: въведение, С., 2004
- [3.] Вълчев, Д., Държавна власт и народен суверенитет, С., 1996
- [4.] Димитрова, М., Социалността и справедливостта, С., 2009
- [5.] Петрова, Е., Моралната конверсия в политиката, сп. Философски алтернативи, 3/1996
- [6.] Проданов, В., Дилемата методологически индивидуализъм методологически холизъм, сп. Философски алтернативи, бр. 3-4, 2003
- [7.] Стоянов, П., Основни начала на финансовата наука, С., 1933
- [8.] Тафков, Д., Философия на политиката, С., 1996
- [9.] Торнхил, К., М. Кинг, Никлас Луман за правото и политиката, С., 2008
- [10.] Тропер, М. За една юридическа теория за държавата, С., 1998
- [11.] Фотев, Г. Граници на политиката, С, 2001
- [12.] Фуко, М., Генеология на модерността, С., 1992
- [13.] Хабермас, Ю, Структурни изменения на публичността, С., 1993
- [14.] Götz, V., H.Hofmann, R.Wahl, J.Pietzcker, Grundpflichten als verfassungsrechtliche Dimension, Berlin, 1983

²¹⁹ Götz, F., H.Hofmann, Grundpflichten als verfassungsrechtliche Dimension, Berlin, 1983, S.135

²²⁰ Така Зигмунт Бауман сочи, „ По самото си естество „ правата на човека” са такива, че за тях се предполага всеки да им се наслаждава поотделно (това означава в края на краищата, че си изпълномощен да притежаваш своя собствена, призната от другите разлика и да останеш различен без да се страхуваш, че ще бъдеш порицаван или наказван), но трябва да бъде извоювани *колективно* и само *колективно* могат да бъдат подарявани...За да стане „право” трябва да е бъде споделено от група или категория индивиди, достатъчно голяма на брой и достатъчно определена, за да се съобразяват с нея: тя трябва да стане залог в колективното предявяване на претенции” Вж. Зигмунт Бауман Общността – търсене на безопасност в несигурния свят, С., 2003, с.92

За контакти:

Елина Маринова, Докторант, Юридически факултет, РУ „Ангел Кънчев”,
E-mail: elina_marinova@abv.bg

Научен ръководител:

Проф. д-р Лъчезар Дачев, Юридически факултет, РУ „Ангел Кънчев